

Teaduskonverents 1949. a. märtsiküüditamise teemal Eesti Ajaloomuuseumis

Foto: V. Lõhmus

Eesti Ajaloomuuseumis Maarjamäel toimus 24. märtsil 2009 teaduskonverents teemal „Uuemaid aspekte märtsiküüditamise uurimisest”. Meedia, eelkõige raadio ja televisioon, olid oma töö teinud ja kuulajaskonda kogunes tunduvalt rohkem kui saalitäis. Muuseumirahva pingutustega paigutati saali lisatoole. Sellele vaatamata tuli osadel huvilistel kiigata üle ukse ja teritada kuulmist, et kõigest räägitust osa saada.

Teaduskonverentsi esimest poolt juhatas ürituse üks korraldajaid, Ajaloomuuseumi teadur Olev Liivik.

Esmaettekande õiguse sai kahtlemata kõige pikemat aega 1949. aasta märtsiküüditamist uurinud **Aigi Rahi-Tamm**. Tema teemaks oli „Küüditamised Nõukogude repressiivpoliitika komponendina”. Seekord vaatles ta küüditamisi laiemalt kogu Nõukogude Liidu. Repressioonid said alguse 1919. aastal ja jätkusid lainetena kuni Stalini surmani 1953. aastal. Aigi Rahi-Tamm illustreeris erinevaid repressioone tabelitena, millest sai hea ülevaate NSV Liidu rahvaste

vastu suunatud aktsioonidest nii ajalises kui ka mahulises mõõtnes. Baltikumist küüditatud käsitleti küüditatute pikas reas ühe järjekordse ahela lülina.

Noore ajaloolase **Lauri Frei** ettekanne „„Kulakukstegemine” kui märtsiküüditamise ettevalmistav samm Tartumaa Äksi valla näitel” oli lokaalajalooline lähenemine protsessile, mille tulemuseks oli ühe valla raames osa külaelanike tembeldamine kulakuteks. Ehkki üldjoontes tulnuks kulakute kategooriasse paigutada peaaesjalikult varanduslikul alusel, esines tegelikkuses sootuks teistsuguseid, üllatuslikke kõrvalekaldeid. Kulakute hulka oli arvatud Äksi vallas ka selgelt nõukogudemeelseid ning pigem võimuga koostööks alteid isikuid. Ettekandja jõudis järeldusele, et „kulakukstegemine” oli osa kohapealsest võimuvõitlusest. Teine oluline konstateering oli, et küüditamise põhjuseks ei olnud üksnes varaline seis.

Andres Kahar keskendus küsimusele – „Kuidas toimus väljasaadetavate kindlaksmääramine?” Tema ettekande kokkuvõttes jäi kõlama

Foto: V. Lõhmus

mõte, et tegemist on müüdiga, justkui olnuks „ärasaatjateks omad inimesed”. Riiklik Julgeoleku Ministeerium (RJM) oli siiski see viimane instants, kes andis oma heakskiidu konkreetse perekonna väljasaatmiseks. Ettekanne tugines Saaremaalt küüditatute arvestustoimikutel, kriminaalasjades üle kuulatud RJM töötajate ja teiste tunnistajate ütlustel ning RJM sisedokumentatsiooni analüüsil.

Pearu Kuusk oli oma ettekande teemaks valinud „Väljasaatmata jäänud kontingent”. Ettekandja opereeris arvudega, osundades, et väljasaadetute üldarv saadi tõenäoliselt lihtsa matemaatilise tehte abil. Väljasaatmisele kuulunud perekondade arvuks oli 7500. Keskmiseks pere suuruseks loeti 3 liiget. $3 \times 7500 = 22\,500$. Nõnda saadigi inimeste arvuks eelpool määratud suurus. Need, kes küüditamisoperatsiooni „Priboi” käigus jäid välja saatmata, jäid mitmeks kuuks määramatusse olukorda. Selgus tuli suve keskpaiku. Eesti NSV Siseministeeriumi 12. juuli 1949. aasta direktiivi nr. 21-ss alusel sai määravaks asjaolu, kas väljasaatmisele kuulunud isik oli operatsioonile järgnenud kolme kuu jooksul naasnud oma elukohta ning asunud „ühiskondlik-kasulikule tööle” või mitte. Esimesel juhul võis inimese „esialgu” jätta vabadusse, illegaalse eluviisi jätkajad kuulusid aga arreteerimisele. Pearu Kuusk tõdes, et küüditamine kui repressiooni vorm oli hirmu külvamiseks. Sellega saavutati vastupanu vähenemine ja massiline kolhoosidesse astumine.

Stalinismiperioodi uurijana tuntust kogunud **Tõnu Tannbergi** ettekanne kandis peal-

kirja „Teekond Siberisse küüditamisešelonide R.97305 ja 97308 näitel 1949. aastal”. Analüüsiks oli võetud kaks Pärnumaalt lähtunud ešeloni. Detailne dokumentatsioon võimaldab süvaanalüüsi. Ilmnes, et algselt küüditatute arvulised näitajad muutusid teel oleku ajal – ešelonides sündis lapsi ning nii mõnedki ei pidanud ränk-raskele teekonnale vastu ja surid. Pärnumaalt küüditatud moodustasid 2,7% elanikkonnast. Eesti keskmiseks näitajaks oli 2,0%. Aruannetest selgub, et Pärnumaalt küüditatute seas oli ligikaudu 50% naisi, lapsi 30% ja mehi vaid 20% ešelonide koosseisust.

Konverentsi teise poole juhtimise võttis enda kätte Aigi Rahi-Tamm.

Teise poole avalöögi andis Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Sihtasutus (IKUES) esindav **Meelis Saueauk**, kes esines ettekandega, mille pealkiri oli „Eestimaa Kommunistliku Partei rollist märtsiküüditamise läbiviimisel 1949. aastal”. Kremli poolt osutati suurt tähtsust sellele, et näidata deporteerimise initsiaatorina liiduvabariikide juhtkondi. Deporteerimise põhimõtteliseks otsustamiseks kutsuti Leedu, Eesti ja Läti komparteide juhid 1949. aasta jaanuaris Moskvasse. Pärast vastavat instrueerimist olid Baltimaade komparteide juhid kutsutud Jossif Stalini ja Nõukogude juhtkonna vastuvõtule, kus nad esitasid ettepanekud „kulakute väljasaatmiseks”, s. t. eeldatavate nõukogudevastaste talunike deporteerimiseks. Eesti parteijuht Nikolai Karotamm on oma kirjutistes ja väljaütlemistes võtnud endale selge vastutuse „kulakute” deporteerimise initsiaatorina, ehkki „kulakud”

ja nende perekonnad moodustasid küüditatute üldarvust vaid ühe kolmandiku. Deporteerimisoperatsiooni kuraatoriks määras Stalin Lavrenti Beria. Operatsiooni valmistas ette ja selle läbiviimist juhtis Riikliku Julgeoleku Ministeerium (MGB), kes, kasutades üldjuhul valeettekäändeid, kaasas kohaliku parteiapaaraadi operatsiooni- ja küüditamisgruppidesse abistavaid funktsioone täitma. Pärast operatsiooni läbiviimist kiitis Eestimaa kompartei juhtkond „kulakute väljasaatmise” heaks.

Arheoloogina teatud-tuntud **Mati Mandel** võttis enda kanda taas lähiajaloolase rolli, keskendudes metsavendlusele. Tema ettekande teemaks oli „Metsavendlus ja küüditamine Pärnumaa põhjaosas”. Tuntumatest tegutses sealsetel aladel legendaarne metsavend Ants Kaljurand (Hirmus Ants). Ülevaade anti ka teistest metsavendade salkadest. Kokkuvõtvalt nentis ettekandja, et märtsiküüditamine ei mänginud olulist rolli Koonga vallas tegutsenud metsavendluse purustamises. Need metsavennagrupid olid küüditamise ajaks juba oluliselt nõrgenenud. Ka hoidis NKVD neid sisse imbinud agentuuri abil ning juba arreteeritult saadud informatsiooni alusel pidevalt vaateväljas. Seega oli silmus nende salkade ümber kokku tõmbunud. Ettekanne oli illustreeritud arvukate fotodega metsavendadest.

Olev Liivik esines ettekandega „Märtsiküüditamine ja Eesti süüasi 1949–1952”. Ettekandja keskendus küsimusele, kuivõrd kajastus kurikuulsal EK(b)P VIII märtsipleenumil 1949. aasta küüditamine. Ilmnes, et kulakute väljasaatmise „vead” olid etteheiteks EK(b)P I sekretärile Nikolai Karotammele suhteliselt harvad ja isegi asjatundmatud. „Eesti süüasja” kontekstis oli kulaklus kui märksõna vähetähtis. Peatähelepanu kontsentreerus muudele küsimustele. Olev Liivik võttis analüüsida ka Nikolai Karotamme ja Arnold Veimeri kirja Malenkovile 11.10.1949 ja nentis, et kui kiri üldse käiku läks, siis oli selle mõju nullilähedane. Kiri sisaldas ettepanekut „kulakute” ümberpaigutamisest Eesti tööstuspiirkondadesse.

Ajaloomuuseumi teaduri **Hiljar Tammela** teemaks oli „Hirm küüditamise ees enne ja pärast 1949. aastat: küüditamine mentaliteedi-ajaloolisest aspektist”. Ettekandja osundas 1941. a. juuniküüditamisele, mis sai pöördepunktiks rahva suhtumises Nõukogude võimu.

Kaasaegsete mälestused, erakirjad, päevikud jm. „egodokumendid” on allikad, kust saab meeleluulimingute kohta teavet. Kompartei raportid meeleolude kohta näitavad ilmekalt,

et juuniküüditamise järel püsis pidevalt hirm järjekordse suurküüditamise ees. Ka pärast märtsiküüditamist kardeti järjekordset küüditamist.

Konverentsi lõpetas **Terje Anepaio** Eesti Rahva Muuseumist (ERM), kes tutvustas seal valminud projekti: „ERM-i audiovisuaalne dokumenteerimisprojekt „Meie mäle(s)tame! Represseeritute mälukogukond „Memento” Rakvere ühingu näitel””. Teadmine stalinistlikest repressioonidest Eestis etendas väga olulist rolli 1980. aastate lõpu ja 1990. aastate alguse taasärkamisaja ajaloo renovatsiooni ja rekonstruktsiooni protsessis, mis oli osa Eesti riigi ja rahvuse ajaloolise kontinuiteedi loomisest.

Tänavu möödub 60 aastat märtsiküüditamisest ja täitub Eesti Memento Liidu 20. tegevusaasta. Neile kahele ajaloolisele sündmusele mõeldes käivitas Eesti Rahva Muuseum möödunud kevadel koos Memento Rakvere Ühinguga audiovisuaalse dokumenteerimisprojekti „Meie mäle(s)tame!”. Täna, uuel aastatuhandel, peame oluliseks küsida, kuidas elab represseeritute mälukogukond kaasajal, mil see kogemus ja mälu ei ole ühiskonnas enam esiplaanil.

Järgnes 35-minutilise filmi vaatamine Memento Rakvere Ühingust.

Teaduskonverents andis ülevaate uuematest suundadest 1949. aasta märtsiküüditamise uurimisel ja avas uusi tahke operatsiooni „Priboi” ettevalmistamises, läbiviimises ja järelkajades. Kahtlemata täitis konverents oma ülesande, avades uuemaid aspekte märtsiküüditamise uurimisel.

Valdur Ohmann